

TÖRTÉNELMI VIZSGÁLATOK

A ZSIDÓK SZEGEDI LETELEPÜLÉSE KÖRÜL.

ÍRTA

REIZNER JÁNOS.

(Különnyomat: »A szegedi zsidók 1785 től 1885-ig, írták Löw Immáuel és Kulinyi Zsigmond. Kiadja a szegedi zsidó hitközség. Szeged 1885 « című munkából.)

SZEGED. 1885.

Nyomatott Endrényi Lajos és társánál Szegeden, 1885.

TÖRTÉNELMI VIZSGÁLATOK

ZSIDÓK SZEGEDI LETELEPÜLÉSE KÖRÜL.

Száz évvel ezelőtt II. József császár uralkodása alatt (az 1786-odik évben eszközlött népszámlálás adatai szerint) Magyarországon a zsidók létszáma 75128 főből állt, s ezen lélekszám összesen 15208 családot képezett.¹⁾ Az ország különböző részeiben, falvakban és mezővárosokban laktak. mert a királyi városokban letelepedniük nem volt szabad.

A szabad királyi városokban való letelepülésöket a töry nem tiltotta; a Corpus Jurisban erre vonatkozó rendelkezést hiában keresünk. Szabad királyi városokban a zsidók letelepülését a városok privilegiumai gátolták, a melyeknek értelmében zsidókat lakosokul befogadni a hatóságnak szabad tetszésére volt bízva.

111. Károly király Laxenburgban 1719 évi május hó 21-edikén Szeged város részére kiadott nagy szabadalmi leveleben²⁾ világosan mondja a hatóságnak engedélyezett jogok során: „Polgárokat és lakosokat kebelébe befogadni; zsidókat és cigányokat megtűrni vagy meg nem tűrni“ a tanácsnak tisztében álland. Ugyanezen szabadalmi levél további soraiban az foglaltatik, hogy: „úgy a polgárok összessége, mint az egyes polgárok, lakosok, bármily nemzetiségiük is, nevezetesen a rácok és a zsidók (kik nem másnak, mint magának a városnak védnöksége és törvény hatósága alá vé-

¹⁾ Novotny Honor. *Sciagraplia seu compendaria Hungariae veteris et recentioris notitia historico politica*. Vienna. 1798. Pars I. pag. 100.

²⁾ Eredetije a városi titkos levéltárban 138. sz. a.

tethetnek) úgy más egyebek, kik akár iparból, művészettelből, akár kereskedelemből élnek, a város területén felmerülő polgári vagy fenyítő, dologi vagy személyi ügyekre nézve, még a nemesek is polgári telkekre vonatkozó esetekben, a városi hatóság bíráskodása alá esnek, és a közterheket közösen viselni és hordozni tartoznak, annak világos kijelentésével, hogy senki az igaz közönséges római katholikus hittől idegen polgárnak semmi szín alatt be ne vé tessék, vagy meg ne türessék.“¹⁾

Károly királynak ezen szabadalmi leveléből világos, hogy a hatóság (tanács) a lakosok közé zsidókat is felvehetett, akik ez esetben egyenesen a tanács védnöksége alatt állottak; de jogában állott a hatóságnak az is, hogy a városban letelepülni szándékozó zsidókat kérelmükkel elutasítsa.

A legtöbb szabad királyi város privilegiális levelében benne rejlett e jog, s a legtöbb szabad királyi város e jogával úgy élt, hogy a letelepülni szándékozók kérelmét elutasította, lakosai sorából a zsidókat kizárta. Már maguknak a hatóságoknak közszelleme igen kedvezőtlen volt a zsidók irányában ; de főként a polgárság nyomása döntött a legtöbb esetben, mely egy-egy zsidó letelepülési kísérlettel szemben mindenkor nagy veszély megelőzését hitte azon összhangzó hatásos fellépésben, hogy a zsidó lakossági engedélyt ne nyerjen.

II. József császár uralkodása alatt a helyzet nagyban változott. Több szabad királyi város a zsidók letelepülését megengette, s Szegeden is 1784/5-ben több zsidó család nyert lakossági jogot.

Azt hinnők, hogy a viszonyok ezen változását József császár nevezetes és sokszor emlegetett vallásügyi rendeleté, az úgynevezett „türelmi rendelet“ (*decreturn tolerantiale*) szülte.²⁾

¹⁾ Ezen szabadalmi levél idézett szövege az eredetiben a következőkép hangszik: „Cives etiam et Incolas in médium sui recipere, Judeos et Zingaros admittere . . . — — — „Judicatu porro Magistratuali, Ornes et singuli Cives, et Incolae, cujuscunque Nationis, et signantei quidem Rasciani et Judaei (qui non in alterius, quam ipsius Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assumi possint) as alii universi, seu ex opificio, artificio, seu Questura viventes, quoad cunctas Causarum species in proprio Territorio exortas, Civiles et criminales, Reales et Personales, prout et Nobiles Hespectu fundorum Civilium, subiacere, et communia Ónera communiter ferre, et tollerare debebunt, hoc per expressum declarato, ut Nemo a vera orthodoxa Romano Catholica Religione alienus in Concivem ullo sub praetextu admittatur aut tolleretur.“

²⁾ József császár e rendeletének dátumát a legtöbb kútfő munka is hibásan közli. Horváth M., sőt Szlemenics is (Törvényeink története a dicső ausztriai ház ország -lása alatt 1740—1848. Budán 1860 54—68 lapok) téves dátumokat idéznek. A türelmi rendelvény az örökös tartományok számára 1781 évi okt. 13-adikán adatott ki. Ma-

De téved, ki ezt hiszi. A türelmi rendelet 16 pontban részletesen tárgyalja az akatholikusoknak, az ágostai, a helvét és görög nemegyesült hitfelekezeteknek vallásügyi viszonyait. Tüzeten sen intézkedik az említett hitfelekezetek szabad vallásgyakorlata körül, de a zsidókról szót sem tesz.

A tolerantiale cdictum nem adott a zsidóknak semmi alapot arra nézve, hogy a városok privilegiumaival szemben a szabad királyi városokban való letelepülésüket sikerrel kérelmezhették volna. A letelepülni óhajtó zsidóknak a szabad királyi városok sorompói csak akkor nyíltak meg, a midőn József császár politikai reformjait megkezdte; az egész ország közigazgatását merőben új alapokon szervezte; a vármegyéket, mint az ősi jog s az alkotmánynak védbástyáit eltörülte; a kiváltságokat megszüntette s a szabad királyi városok külön-külön jogszabályait érvényteleneknek nyilvánítva, azoknak politikai, hatósági és egyéb belviszonyaikat érintő ügyei is az összhangzatos nagy munkához alkalmaztatta.¹⁾ Szóval a midőn az önkormányzat a városokban is megszűnt, s a városok ügyeiben a királyi biztosok a legmélyebb beavatkozásra alkalmat nyertek; csak akkor kezdettek a zsidók a szabad királyi városokban letelepedni.

S még akkor sem minden akadály nélkül. Első fokban, mint a szegedi tanácsnál is, a folyamodók nehézséggel találkoztak. Kérelmük végleges elintézést nem is nyert s úgy látszik, hogy az 1784/5-ödik évben letelepedett zsidók tanácsi vagy felsőbb hatósági jogot nem is nyertek legalább ennek írott nyoma nem maradt fenn. Hanem amint a hatóság elnézte magát a letelepülés tényét, úgy a folyamodók is megnyugodtak a lakossági jognak hallgatag és tényleg történt elnyerésében.

II. József császár halála előtt nagy alkotását önmaga semmisítette meg. Rendeleteit visszavonta a tolerantiale decretum épségen tartásával, s az alkotmányos kormányzat helyreállítására az előintézkedéseket még maga tette meg.

gyarországra 1781 évi december hó 22-edikén „Generale für das Königreich Ungarn in Ansehung dér Toleranz“ cím alatt bocsátottatott ki az első alaprendelet, a mellyet a következő években több pótlás és magyarázat követett. (Lásd Sammlung dér Kaiserlich königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico Ecclesiasticis vöm Jahre 1767 bis Ende 1782. II. k. 1782—83 Wien 1784 ivr. 137 és 154 lapokon.) A zsidókra vonatkozó rendeletekről lásd Herrmann, Gescli. d. Isr. in Böhmen p. 71—78 1.

¹⁾ Szlemenics Pál. Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt 1740—1848 Budán 1860 56—59 lapok.

A régi állapotok helyreállítása nem is történt minden zavar nélkül. Némely szabad királyi város a kebelében letelepült zsidókat nyíltan vagy hallgatag szerzett lakossági jogaik ellenére területéről kiűzte.

A zavart a 1790/1-edik évi országgyűlés szüntette meg, megalkotván a 38-adik törvénycikket, törvénytárunkban az első törvényt, mely a zsidóknak a szabad királyi városok egy némelyikében való letelepülését biztosítja. Az említett törvény szórul-szóra a következőkép hangzik: „Hogy időközben a zsidók állapotán is segítessék, míg ügyök és némely szabad királyi városoknak őket érdeklő kiváltságaik a legközelebbi országgyűl 1 évre jelentést teendő országos küldöttség által tanácskozás alá vétetnének és ő sz. kétségének s a karok és rendeknek egyező akaratából a zsidók állapotáról rendelkezés tétezik: a karok és rendek ő sz. Felsége hozzájárulásával elhatározták, hogy Magyarország és csatolt részeiben tartózkodó zsidók m i n d e n szabad királyi városban s más helyeken (nem értvén ide a királyi bányavárosokat) azon állapotban, melyben 1790 évi január 1 napján állottak, megtartassanak és ha ne-tán kiűzettek volna, ugyanoda visszahelyeztesenek.”¹⁾ Ezen törvényben s a II. József császár uralkodása alatt előfordult s fentebb ismertetett körülményekben találjuk magyarázatát annak, hogy több szabad királyi városban, mint Szegeden is, a zsidók letelepülésüknek száz éves fordulóját ünnepelhetik. Mert azon szabad királyi városokban, hol a II. József császár uralkodása alatt életben volt kivételes állapotok alkalmából a zsidók lakossági jogot (nyíltan vagy hallgatag) nem nyertek, — ott a város prívilégiuma a betelepülésre tovább is gátul szolgált. Példa erre a többi közt Debrecen városa.²⁾

Csak az 1840 évi 29-edik törvény szüntette meg a városoknak említett prívilégiumait, a bányavárosok kivételével a zsidóknak bárhol leendő letelepülését, gyárak alapíthatását, iparuk s kereskedelmük folytatását megengedvén és biztosítván, és elrendelvén egyúttal, hogy a zsidók állandó vezetéknöveket felvenni, s papjaik által rendes anyakönyveket vezetni tartoznak.

**

*

Fentebb említettük, hogy 1784/5-ben József császár uralkodása idején életben volt kivételes állapotok alatt néhány

¹⁾ Lásd alább 42 és 148 lap.

²⁾ Kassán még 1841-ben sem akarták befogadni a zsidókat. Palugay Megyei-rendszer I. 96.

zsidó család települt le Szegeden. Idéztük III. Károly királynak Szeged város számára az 1719-edik évben kiadott szabadalmi leve-lét, amelynek értelmében a hatóságnak szabad tetszésétől füg-gött, hogy a lakosok közé zsidókat is fel vegyen, vagy ezeket el-utasítsa : s azon nézetünknek adtunk kifejezést, hogy Szegeden egy évszázaddal ez előtt Károly király privilegialis levelénél fogva zsidó lakos nem volt, s nem is lehetett. Támogatja ezen felfo-gásunkat Szeged város tanácsának 1768-adik évi október hó 3-adikán kelt azon jelentése, amelyben a zsidók összeírásának nem foganatosítása azzal van indokolva, hogy a városban, mint ez előtt, úgy most is egyetlen zsidó sem lakik.¹⁾

Tényleg fogadjuk ez adatot, de egy körülmény szigorú ku-tatásra ösztönöz bennünket, hátha a jelentés téves, valót-lan dolgot leplez. S kutatásunk eredménye habár igen cse-kély, de mégis érdekes adalékokat s vonatkozásokat szolgáltat a magyar zsidók történetíróa számára.

Ami a gyanút és szigorú vizsgálatot felkölti, az, hogy az 1723-adik évről vezetett tanácsi jegyzőkönyv 212 és 213 lap-jain közölve van a zsidó eskümintá. Az említett helyen ugyanis a városi összes tiszviselőknek megválasztásuk alkalmá-val akkor még a templomban tételeti szokott, s minden hivatalra külön formulázott eskümintái közöttéinek, sőt köztük még a csőszök, gulyások s csikósok kötelességei is a legnagyobb részletességgel soroltatnak elő. Ezen esküminták között fordul elő a zsidó eskü is és pedig előbb német, azután magyar szövegben. Mindkét szöveg a gyakori használat következtében már igen nehéz ol-vasásu, mit súlyosít az eredetileg is rossz minőségű tintának teljes elhalax ányodása. Néhol egyes szavak egészen hiányoznak, de ezeket a Verböcy III. r. 36 cím végén foglalt zsidó csküminta nyomán kiegészíteni lehetett. Miután ezen esküszöveg némileg variánst is képez, magyar szövegét a következőkben kö-zöljük :

„Juramentum Judeorum.

Ich N. N. Schwöre Gott den Ahnächtigen — stb. — —
Idem Juramentum Ungaricae.

Én N. N. Esküszem az élő Istenre, Szent Istenre, mindenható Istenre, aki eget Földet, Tengert és a mi ezekben vannak Terem-tette, hog ebben az Causaban, mellyben engemet ezen keresztény (vádol) 'Feleségei ártatlan és ment vagiok, és ha vétkes vagyok az (föld el) nyellyen, a melly Dátánt és Abiront el nyelte és ha vét

¹⁾ Szeged város levéltárában a számnálküli régi iratok között.

(kés vagyok) Testem elszáradgyon és bél poklosságh reám essen, (mely) Elyzeus Imádsága által Nanian Sirust el hatjott, és (Jezii) lle-liseus Gyermekere ment, és ha vétkes vagyok, nehéz (nyaval) ában, vér folyásban, és Gutta ütésben essek, és szörnyű (halállal) hallyak megh és Testemben Lelkemben jószágomban (el vesszek) és Ábra-hám kebelében soha se jussak, és ha vétkes (vagyok a Sí) nay hegien Moysesnek adott törvénye töröllen el, (és mind azon írás) melly Moyses ött könyveiben írva vagon megh (szégyenitzen engem) ha ezen esküvésem nem igaz, és nem heles. Ad (onai és Isten) sé-ginek hatalma engem törőilyen el. Ámen!”¹⁾

Ez eskümintára hagy következtetni, hogy az 1723 év körül Szegednek zsidó lakossága ha nem is volt, a zsidók it-tén kereskedelmi ügyekben legalább hosszasabb időre tartózko-dási engedélyt nyerhettek. De legkevesebb a mit ebből követ-keztethetünk az, hogy a múlt század elején a zsidók a szegedi vá-sárokon sűrűn és nagy számmal jelentek meg, s a gyakori érint-kezés éi élénk üzleti forgalomnál fogva kifejlett peres kérdések-ben a zsidóknak saját esküük szerint való felesketése sűrűn fennforgóit.

Mert a városi levéltárnak összes iratait átvizsgálva, sehol semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a hatóság a zsidóknak lakossági jogot adott volna. Pedig a múlt század első negyedé-ben az : elnéptelenült Szegedre az idegenek beköltözése óriási arányokat öltött. A világ minden részéről került ide mindenféle nemzetiségű bevándorló. Valóságos bábeli állapotok voltak. Kis-Azcia és Macedóniából került néhány örmény és arnaután kívül legtöbb volt a „görög“ és „rác“ bevándorló. Ezek után az „Imperium“ majd minden apró fejedelemségből, de főként Bajorország és Westfáliából összekerült németek következnek sorba ; sőt még Svéd-, Franciaország, Svájc, Olaszország, Cseh- és Morvaországból is számtalanon költöztek ide, úgy hogy az eredeti magyar törzslakosság az idegenek által már jóval túlszárnyalva volt. Ez idegen bevándorlók nemcsak lakossági, de többnyire polgári jogokat is nyertek.

S nemcsak a város hatósága fogadta kedvező hajlamokkal a betelepülőket, kik itt különböző, egészen új iparágakat s mindenmű kereskedést honosítottak meg, hanem a várparancsnok is, ki a városi hatóság törekvéseivel merőben ellentétes célokat tűzött ki.

¹⁾ A zárjel közé foglalt szavak az eredeti szövegben olvashatlanul elhalványul-tak s kitörödtek.

A múlt század elején 1702-ben szerveztetek a tiszai határrőrség a Tisza és Maros vonal mentén Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad s Zaránd megyékben, amely határrőrség generálisa egyúttal szegedi várparancsnok volt. A várparancsnok a mai 1 i t i á t — katonai határrőrség — Szegeden is be akarta hozni épen azon időben, a mikor a város hatósága legnagyobb igyekezetét fejtett ki a végre, hogy a török hódoltságtól nemrég felszabadu't város régi szabad királyi városi joghatóságát visszanyerje, e joghatóságát a nemzet és tői vényhozás által elismeresse, a várost az országgyűlésen a szabad királyi városok sorába becikkelyezhesse, s a város lakosából a többféle kiváltásának örvendő polgársági intézményé szervezze és fejleszsze.

A város alkotmányos szervezkedés után törekedett, a generális várparancsnok pedig a katonai kényuralom érvényesítését tűzte ki. A kommendans a város lakosságából igen sokat működött — határrőr — vett be. Ezeket a polgári hatóság alá nem tartozóknak nyilvánítá, sőt a város közterheinek viselése alól felmentette. A városi lakosok és a beköltöző idegenekből, de leginkább a rác menekültekből alakított mütiának városi belső, sőt külső te'keket osztatott ki. Ezen török megengedte nekik a bőimét és; é mészároskodást. Ily és egyéb önkénykedések után a hatóság és a várparancsnok között nyílt viszály tört ki. Gr. Herberstein Ernesi kommendans ellen a város hatósága vádat emelt, a cancellaria, a „Bellicum“ — udvari hadi tanács — és más felsőbb foiumok előtt. Csodálandó szívóvássággal és ügyességgel, minden hatóság előtt csaknem chamaeleoni színváltoztatással és kegykereső alázatossággal a város elöljárói dia-dalmaskodtak a hatalmas kommendans fölött; és sok akadály legyőzése után a város polgárias fejlődését megsemmisítéssel fenyegető katonai határrőrségi intézménynek Szegeden való meg-honosítása teljesen abban maradt, úgy, hogy az 1715-ödik évi országgyűlésen alkotott 37. és 107. törvénycikkek értelmében Szeged mint régi szabad királyi város, ezeknek sorozatába újra beigtattatott, s 1719-ben a város charta magnáját képező szabadalmi levél részére kiadatott.

Szeged történetének legérdekesebb, legtanulságosabb korszakát ezen idők eseményei képezik. Ezen események sorozatában egy zsidó érdekű ügy figyelmünket különösen felkölti.

1714-edik évi február hó 25-ödikén Kosta Poppe szegedi görög kereskedő a „palánk“ban levő lakását s boltját az abban levő minden felszereléssel együtt Moyses Izsák nevű zsidónak három évi időtartamra évi 36 forintért bérbe adta.¹⁾ A szerződő felek által aláírt okmány megerősítésre a várparancsnoknál mulattatott be. A megerősítési záradék az okmányon márc. 2-odiki kelettel meg is van, de az aláíró pecsétje s neve onnan ki van szakítva. Bár e szerint minden kétyel kizárolag megállapítani azt nem lehet, hogy ezen szerződés megerősítési záradéka a kommendantól származott; de minden körülmény oda vall, hogy az okmányról hiányzó pecsét s aláírás gróf Herbersteiné. Nevezetesen a megerősítési záradék német szövegű, holott a városi urak a magyar vagy latin nyelvet használták. A bérbe adó görög tulajdonos mint általában a szegedi külföldi bevándorlók ügyeiknek elbírálásánál inkább választották a katonai hatóságot, mint a polgárit; annyival is inkább, mert az időben a „palánk“ majdnem kizárolag katonai területnek tekintett, legalább a katonai részről annak vétetett.

Már azon körülmény is, hogy ez irat a városi levéltárban fenntartatott több Herberstein-féle, a város jogain elkövetett sérelmeket igazoló s egykor corpus deliedként szereplő okmánynal együtt, — felfogásunkat támogatja; de legjobban mellettünk szól a következő bizonyíték.

A szerződés kötéssel csak nem s ugyanazon időben a város két előkelő tiszviselője, Tömösvári János főjegyző és senator, ezen idők nagy alakja, ki néhány évvel később a város és általában a közügyek szolgálata körül szerzett érdemeinél fogva armalist is nyert, — továbbá Rózsa Dániel senator (ugyanaz, ki később mint boszorkány mester máglyán elégette-tett) a város többféle ügyeinek egyengetése végett Bécsben jártak. A legnagyobb szorgoskodással, s néha egy bizonyos furfanggal és különféle ajándékokkal igyekeztek a nagy urak pártfogását megnyerni. Éppen a Herberstein ellen folyó küzdelem tárgyában nem egy helyen állván valóságos „szégyen követ“, — arról értesülnek küldőik leveléből, hogy egy zsidó városukba lettelepedett, boltot nyitott, sőt talán Herberstein uram kegyelméből a palánkban „fundust“ is nyert, amint Herberstein a militiába belépőknek azt széliében osztogatott.

¹⁾ Az eredeti szerződés Szeged város levéltárában az 1714-edik évi iratok csomagjában.

E hír meglepte a deputatusokat. Ezt is elpanaszolgatták több helyen és eljárásuk eredményéről március 17-edikén kelt levelökben a tanácsot a következőkben értesítik: „Az sidő dolgát is a hol illet promovealtuk: de csak ászt tanács o Ily ak, hogy azon műnk álkod gyünk, hogy fundusra ne kaphasson, mert ha arra kap and, lészen dolgunk meddig ki úzhettyük, hasonló sorsban vannak Buda városiak, a mint itten lévő küldöt követek eleget beszéllettek ezen dologrul is.“¹⁾

Kétségtelen ebből, hogy az 1714-edik évben Moyses Izsák zsidó Szegeden letelepülni szándékozott, boltot nyitott, s hogy ezen szándékában Herberstein kommandansnak pártolását is bírta. Rövid idő múlva azonban a hatóság Herbersteint megbuktatta, a város szabad királyi városi jogait kivívta, s így Moyses Izsák letelepült zsidót — mint a bécsi deputatusok levelében olvastuk — szándékuk szerint kiűzhették.

Ezt kell feltételeznünk, mert ezentúl a városi levéltárban semmiféle zsidó érdekű, vagy zsidóra vonatkozó iratot nem találunk.

Csak az 1735 és 36-odik évek képeznek kivételt, amely évekről két darab oklevél a következő érdekes dolgokat tárja fel.

Az első oklevél a helytartótanácsnak 1736 évi május hó 19-edikén kelt körrendeleté, amely szerint a zsidók panaszt emelvén a miatt, hogy az 1659 évi 71-edik és 1715 évi 79-edik törvények ellenére a bőrök vásárlásában nemcsak hogy mindenfelé gátoltatnak, hanem vásárolt árúikat tőlük elveszik, sőt őket igen gyakran meg is verik, ennél fogva a helytartótanács az említett törvényekre utalással rendeli, hogy a zsidók és más külföldiek („extranei“) vásáron kívül, ha a bírónál jelentkeznek, bőrököt szabadon vásárolhatnak és e miatt semmiféle sérelmük ne legyen.

Az okirat külsején azon egykori jegyzői feljegyzés olvasható, hogy a rendelet a június 11-ediki tanácsülésen elintézést nyert. Az elintézés módját azonban az említett határnapról szóló jegyzőkönyvben, de általában másutt is hasztnál keressük.

A második kiválóan érdekes oklevél a helytartó tanácsnak 1735-ödik évi szeptember hó 23-adikán kelt körrendeleté, a melyben az országban lakó zsidóknak és vagyonainak összeírását rendeli el. A körrendelet mellék-

¹⁾) A levél Szeged város levéltárában az 1714-edik évi iratok csomagjában

letét képezi egy „schema“, mely rovatos táblázati)] áll. s előtárja és megszabja, hogy az összeírásnak mire kell kiterjedni. De a schcma már felsőbb helyen útmutatás végett kitöltetett, s gyakorlati példákkal igyekszik az akkor még nehézkesnek tetsző dolog minél egyöntetűbb kimunkálását megkönnyíteni. E schemában foglalt példák s felsorolások mély bepillantást engednek a zsidók viszonyaiba, mivel a példák a leggyakoribb, a legközönségesebb eseteket szokták felülni. E szerint az egyik rovat ilyen módon van kitöltve „foglalkozására nézve kereskedő vagy mesterember.“¹⁾ Egy másik példa a foglalkozási rovatot így tölti be: „lovakkal kereskedik, vagy nyers bőrkkel, vászonnal, fűszerrel.“²⁾ Ismét tovább egy másik rovatban a következő példa szerepel „különféle apróságokat, nevezetesen prémet, szalagot, batyuval áruló.“³⁾ S ismét egy további példát a kitöltött rovat a következőkben tüntet elő: „posztó, vászon és selyem kelmékre berendezett állandó, rendes boltja van, avagy üveges, szabó, szeszfőző, korcsra áros, vám-szedő, — prémmel, szalaggal kereskedik.“⁴⁾

A schcma további rovatait képezi az „évenként fizet“ (annue: solvit) felírású, ahova azt írták be, hogy az illető zsidó évenként mit fizet. S ezen rovat két részre oszlik, az egyik azon felirattal „örökös urának“, tudniillik a földesúrnak⁵⁾ míg a másik rovat felirata az volt, hogy „a másik urának, a kinek tényleges pártfogása alatt áll, vagy akinek telkén s illetőleg kúriáján tartózkodik.“⁶⁾

E két rovatba kellett külön-külön beigtatni azt, hogy az összeírásban előforduló zsidó mennyit s mit fizet földes urának, s mennyit és mit védő urának. A schema szerint a védő úr majdnem még egyszer annyit kapott, mint a mennyi a földes úrnak járt. A tartozmányok mind a két fél részére kész-

¹⁾ „Condition est seu exereet quaestura aut opificium.“

²⁾ „Exereet quaestura cum equis, aut pellibus non elaboratis, tela, aromatibus.“

³⁾ „Vei est mereator in Dorso varias minutias, úti fymbrias, ligulas etc.“

⁴⁾ „Aut fornicem babéti stabiléra mercibus, panno, tela, sericeis Materyis repletura et simul, vei est Vitrarius, sartor, creinati eoctor, oenopola, teloniator. Excerpta quaestura eum fymbrias, ligulis.“

⁵⁾ „Hereditario domino.“

⁶⁾ „Alteri Domino, sub cuius aetuali protectione, aut in eius fundo et curia est.“ A hivatkozott levelek Szeged város levéltárában az említett évi iratok cso-magjaiban feltalálhatok.

pénzbeliek és természetbeliek voltak. Az előbbi a zsidó anyagi viszonyaihoz képest 5—15 frt között változott, az utóbbiak pedig a schema felsorolása szerint fűszerek, bors, gyömbér, cukor, dohány, papiros, sáfrány, vászon, s fejdíszből állottak¹⁾, s mindenek határozott mérték s mennyiségen kiteendők voltak. E rovatos lap élénk világot vet a „hausjud“, „házi zsidó“ és védő ura között levő viszony és kötelezettségre. Látjuk ebből, hogy a házi zsidó védő urának háztartásához majdnem mindenféle cikket s apróságot rendes tartozmányul szolgáltatott be azon védelemért, amit a védő úr sokszor a földes úr vagy más egyes hatalmaskodása ellenében kifejtett. De viszont látjuk azt is, hogy mily értéke van a régi iratokban gyakran előforduló azon vonatkozásnak is, hogy „van neki egy zsidaja.“ — Sőt ezen schcmában a zsidó és védő ura között feltárult viszony ad kulcsot III. Károly királynak Szeged város részére kiadott s fent idézett szabadalmi levelében előforduló következő rendelkezésnek alapos megértésére: „A zsír ó k n e m m ásnak, mint magának a városnak v é d nöksége és tör vény hatósága alá vétethetnek.“ Vagyis Szegeden, s általában a szabad királyi városokban házi zsidók nem voltak, nem lehettek. A szabad királyi városokban tehát a zsidóknak külön védő uralom nem volt, ilyenek csak a falvakon hatalmas nemes urakból kerültek ki.

A városi levéltárban egyéb zsidó vonatkozású iratot nem találunk, csak a számadásokban vannak még a zsidók érintve. A város évenkinti bevételi s kiadásairól szerkesztett számadást a felsőbb helyen megállapított forma szerint tartozott egybeállítani. A számadásnak évről-évre megújuló olyan rovatai is vannak, ahol a tárgy vagy egyéb viszonyok hiányában bevétel s kiadás az illető címen fel nem merült, s így arról számolni nem is lehetett. Így például a különféle bányajövedelmek címénél a számadásban évről-évre el kellett mondani azt, hogy a városnak nincsenek bányái s így azokból sem bevételük, sem kiadásuk nem volt.

Így van ez több tételere nézve, s így különösen a számadás bevételi 37-edik címe alatt a zsidókra s illetőleg a zsidóktól nyert bevételekre nézve is.

A múlt századból fennmaradt s József császár uralkodása előtt való évekről szerkesztett számadási könyvek bármelyikét

¹⁾ „Aromata, pyper, zyngiber, saccarum, tabacum, papyrum, crocum, tdam-peplum.“

ha előveszszük, a bevételi 37-edik téTEL alatt, ahol a számadás szerint a zsidóktól származó bevételeknek s jövedelmeknek kellene szerepelni, egyik évben úgy mint a másikban, soha semmi-féle bevétel nem szerepel. A bevételi rovat ezen meddősége pedig egyik évben éppen úgy mint a másikban, a következőkép van indokolva: „A zsidók kereskedésre nyilvános vásáron kívül be nem bocsátatnak, ugyanakkor pedig az álláshelyért vagy a sátor felállításáért nem fizetnek többet, mint a kereszteny kereskedők, s az ily módon származó bevételek a többi jövedelmekkel vegyesen kezeltetnek. Bebocsájtásukért pedig személyük után mit sem fizetnek.“¹⁾

A számadásokban következetesen előforduló ezen indokolás arról tesz tanúságot, hogy a míG a falvakban lakó zsidóság a földesúr, a védő úr és még mások részére oly sok mindenféle tartozmány lerovásának volt alávetve; addig a városokban — legalább Szegeden — ha vásározni megjelent, személye után mit sem tartozott fizetni, s a vásárlás és sátorállítás után tőle szedni szokott helypénz a többi vásárosok hely pénzdíjával teljesen egyező volt.

Önkénytelen felmerül itt az a kérdés is, hogy mikor és mily vásárai voltak ez időben Szegednek, amely vásárokat a zsidóknak látogatni szabad volt.

I. Lipót király 1690-edik évi szeptember hó 5-én Bécsben kelt szabadalmi levelében részletesen adja elő, hogy azelőtt a török hárúk és a forradalmak a 1 ka 1 m áhói a Szeged vidéki lakosság elpusztult, elzüllött, s ez oknál fogva vásárok nem is tartattak, s minthogy a vásártartást megengedő régi szabadalmi levelek is elvesztek,²⁾ - ennél fogva a szegedieknek évenkint és pedig a Szent-György martyr és szent Mihály arkangyal ünnepét követő 8 napon, tehát évenkint kétszer nyilvános vásár tartását megengedi.³⁾

¹⁾ A városi számvevősgéi levéltárban kezelt 1739 —40-edik évi vagy bármely más évi számadásban az eredeti szöveg következőkép hangzik: „Hebraei praeter Nundinas publicas pro Quaestu non admittuntur, eotum autem non plus, quam aly Xristiani Questores pro Statione vei Tentory erectione solvunt, ejusmodi proventus mixtim cum alys proventibus percipiuntur. Pro intermissione autem in Persona nihil desumitur.“

²⁾ A régi vásártartásokra vonatkozó ősi szabadalmi levelek a városi titkos levéltárban vannak.

³⁾ Lásd Szeged város titkos levéltára. 94 sz. a.

Így volt ez egész az 1720-adik évig, amidőn úgy Szeged város, mint vidéke nagy részben idegen bevándorlók által már újra benépesült, s a midőn az ipar és kereskedelem ismét lendületet nyert, s a midőn a vidék a béke áldásait valamennyire is élvezte és a rác határöröknek különösen a magyar fajt sorvasztó fektelenkedései már megszorítva lónek. A két vásár ekkor már elégtelen volt.

Ili. Károly király — kinek atyai kegyességét Szeged népe oly sokféleképen élvezte 1720 évi február 19-én Bécsben kelt szabadalmi levelében Szegednek a már említett két országos váráron kívül még kettőnek tartását, nevezetesen a Domokos és András napokon tartandókat megengedte; s mindezeken túl még hetenkint kétszer, úgymint szerdán és szombaton tartandó heti vásárok tartására is jogot adott.¹⁾ így volt ez 1748-ig, de a Domokos napi vásárok (augusztus 4-edikén) egyáltalán nem sikerültek. Akkor még az alsóvárosi „h avibúcsúk“-nak nem igen volt a vidék részére azon vonzó ereje, a minő később kifejlett, de különösen a kecskeméti Lőrinc napi (aug. 10-ediki) vásár rontotta a szegedit. A Domokos napi vásár áttételét kérte tehát a város, s Mária Terézia 1747-edik évi dec. 4-én Bécsben kelt szabadalmi leveleben e vásárnak Ignác napra (jul. 30-adikára) való áttételét meg is engedte.²⁾

Ezen vásárokra jártak be a zsidók úgy a közel vidékről, mint az ország távolabbi részeiből is. A vásárok alkalmával előfordulni szokott peres eseteknél való használat céljából vezetetett be az 1723-adik évi tanácsi jegyzőkönyvbe is a tiszti esküük sorába azon eskümintá is, a melyre a zsidókat esketni szokták, s a melynek szövegét fentebb egész terjedelmében közzöltük. A jegyzőkönyv illető lapja a gyakori használatnak kétségtelen nyomait tárja elő, ami első tekintetre azt engedné következtetni, hogy Szegednek már a török hódoltság megszűnése után is volt zsidó lakossága, de az előadottak ennek ellenkezőjéről mindenkit meggyőzhettek, s tényül fogadhatjuk el azt, hogy a zsidók csak II. József császár uralkodása alatt 1784/5 -ben kezdtettek Szegeden letelepülni.

Reizner jJános.

¹⁾ Szeged város titkos levéltára 1.39 sz.

²⁾ Szeged város titkos levéltára 150 sz. a.